

ESTACIÓ TERRITORIAL DE RECERCA PENEDÈS: LES FORCES AÈRIES DE LA REPÚBLICA ESPANYOLA

L'Estació Territorial de Recerca Penedès: Les Forces Aèries de la República Espanyola (ETRP-FARE) es va posar en marxa mitjançant el Conveni de col·laboració entre el Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, l'Institut d'Estudis Penedesencs i l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos, signat el 20 de desembre de 2007.

L'ETRP-FARE té la finalitat de fer recerca a l'entorn de la història i el patrimoni dels espais històrics de l'aviació republicana durant la Guerra Civil d'Espanya (1936-1939) a Catalunya, tenint com a eix el *Vespre de la Gloriosa* a les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Penedès i el Garraf. Aquesta focalització en l'estudi i la recuperació patrimonial de les Forces Aèries de la República rau en la forta presència que a les comarques penedesenques va tenir la implantació dels aeròdroms republicans, que encara avui condicionen el paisatge del Penedès.

És voluntat de les tres entitats signants del Conveni, que donà pas a la creació de l'ETRP-FARE, inserir la seva recerca i la recuperació patrimonial dins del Memorial Democràtic de Catalunya (Llei de 13/2007, del 31 d'octubre, DOGC, 5006

Figura 1. Presentació de l'ETRP-FARE i signatura del conveni amb l'ADAR (Museu d'Història de Catalunya, primavera de 2008).

de 2.11.2007), i establir convenis de col·laboració amb la Direcció General del Memorial Democràtic del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya i l'Associació d'Aviadors de la República (ADAR Barcelona).

El patrimoni de la guerra civil

A Catalunya i a l'estat espanyol les propostes a l'entorn de la memòria oral en relació als esdeveniments de la guerra i del patrimoni han estat habituals. Tanmateix, fins ara no ha estat possible portar a terme propostes que incloguin un estudi aprofundit, holístic i multidisciplinar, amb totes les fonts possibles que coneixem –textuals, orals, arqueològiques, etcètera. Menys experiència hi ha encara quant a transferència de coneixement envers les indústries del coneixement i el turisme cultural. D'aquesta manera, el present projecte pretén aplicar intervencions, com de fet ja succeeix en el món anglosaxó, en aquests espais o conjunts històrics amb mètodes científics innovadors, sense deixar de banda la importància de les fonts orals i les documentals. Tot i això partim de zero pel que fa a la qüestió de l'estudi patrimonial de la guerra, si be existeixen algunes publicacions puntuals que tracten sobre l'estudi d'un determinat camp d'aviació.

Per altra banda, és un fet evident que a Catalunya ens trobem davant una greu problemàtica pel que fa a la qüestió del patrimoni de la guerra de 1936-1939. Tot i el que s'ha avançat en els darrers anys, no existeix cap mena de legislació per a la seva protecció, ni per al seu estudi i catalogació. Un dels objectius rau doncs en la consideració d'aquests elements com a conjunts o espais històrics (Llei 9/1993 de 30 de setembre de 1993, DOGC 1807 d'11 d'octubre de 1993) i el tractament d'estudi i catalogació que haurien de merèixer.

El patrimoni militar arreu d'Europa i el món gaudeix d'una important consideració i protecció. Les restes materials, així com l'estudi i documentació dels espais històrics relacionats amb els esdeve-

niments bèl·lics i els conflictes del segle XX són objecte d'estudi i intervencions arqueològiques, amb equips d'historiadors i arqueòlegs i, fins i tot, de propostes museogràfiques per a benefici de la ciutadania. Els referents d'intervencions patrimonials i històrics en escenaris bèl·lics els hem de cercar en el Regne Unit, on gràcies a la memòria oral, l'estudi de fonts documentals en arxius i els treballs entre diversos organismes i institucions s'han portat a terme amb èxit treballs de camp en antics aeròdroms. Només al Regne Unit han estat documentats i inventariats més 1.700 aeròdroms que comprenen els períodes de la I i II Guerres Mundials. A més, el Ministeri de Cultura anglès ha pogut també catalogar prop de 500 estructures constructives dels camps d'aviació anglesos durant l'any 2004. La finalitat no ha estat altra que la preservació i estudi d'aquests espais singulars vinculats amb la dimensió bèl·lica del període 1914-1945.

Malauradament, a Catalunya no han estat portades a terme aquestes iniciatives, si be han estat preservats alguns vestigis dels aeròdroms republicans. Seria el cas del refugi antiaeri del camp d'aviació de Santa Margarida i els Monjos o el de Sant Adrià del Besos i el de la Garriga així com de les propostes d'intervenció en els camp d'aviació republicans dels Monjos, la Sénia, la Garriga i Aranyó.

El projecte de l'ETRP-FARE és important perquè serà la primera intervenció on:

1. S'emprin totes les fonts disponibles per a la recerca de la història de la guerra aèria durant la Guerra d'Espanya.
2. S'apliquin nous mètodes de recerca a l'entorn del patrimoni dels antics conjunts dels camps d'aviació mitjançant prospeccions arqueològiques i geofísiques.
3. Es realitzi una transferència de coneixement envers indústries emergents de la societat del coneixement.

Figura 2. Explicació a alumnes de l'IES Baix Penedès de l'exposició *Els bombardeigs franquistes al Penedès* organitzada per l'ETRP-FARE (El Vendrell, tardor de 2008).

Els objectius

El projecte s'adreça a l'estudi dels antics camps de vol construïts per l'aviació republicana al llarg de 1937 i 1938 i emprats fins les acaballes del conflicte a Catalunya el gener de 1939. Aquests són els dels Monjos, Sabanell (Torrelavit), Pacs-Vilobí i Santa Oliva), així com els espais annexos (tallers, residències, escola de vol, refugis...), i les conseqüències sobre la població penedesenca, com a exemple del que passà arreu de Catalunya.

Els dos objectius finals són:

- Aconseguir convertir aquests espais en un veritable espai de memòria de la guerra i del conflicte, tant des del punt de vista dels combatents implicats en la guerra i testimonis d'aquests escenaris, és a dir, tant el personal de l'aviació republicana com el de la població civil local que visqué les conseqüències de la guerra: amb la creació del *Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria 1936-1939* (CIARGA).
- Dotar Catalunya d'una infraestructura cultural que salvi la memòria de les forces aèries de la República espanyola a partir d'un arxiu i biblioteca de referència, la recuperació de paisatges i arquitectures efímeres vinculades als fets estudiats, i tot relligat en un *Centre de*

Miscel·lània

Documentació i d'Interpretació de l'Aviació i la Guerra Civil a ubicar a l'entorn de l'històric camp d'aviació dels Monjos en el municipi de Santa Margarida i els Monjos.

Aquests objectius finals s'aconseguiran mitjançant un seguit d'objectius intermedis relacionats amb la recerca a realitzar en el període 2007-2010:

- Recollir documentació textual, iconogràfica, cinètica, cartogràfica sobre la història de les Forces Aèries de la República Espanyola (FARE) i sobre la guerra aèria del període 1936-1939 en el conjunt de Catalunya.
- Recollir testimonis orals (pilots, mecànics, personal auxiliar, civils, etc) sobre la història de les FARE, sobre el desenvolupament de la guerra aèria del període 1936-1939 en el conjunt de Catalunya, i l'impacte que va tenir sobre les poblacions afectades.
- Servar i digitalitzar la documentació relativa a les FARE, a partir de l'arxiu de l'ADAR (Associació d'Aviadors de la República) de Barcelona, i d'altres fons documentals i gràfics, per tal de configurar un arxiu i una biblioteca temàtica sobre les FARE.
- Documentar els diferents elements d'arqueologia industrial vinculats a la construcció i manteniment d'avions durant el període 1936-1939.
- Documentar i estudiar les restes arqueològiques i paisatges vinculats als camps d'aviació de les FARE i molt singularment els del denominat "Vesper de la Gloriosa" (aeròdroms de Pacs, Sabanell, Santa Oliva i Els Monjos; fàbriques de material aeronàutic: Monjos, Vilafranca, Vilobí; Escola de Pilots de Sant Sadurní d'Anoia - Subirats, així com els refugis antiaeris i altres vestigis.
- Posada en valor del patrimoni vinculat a la història de les FARE des del punt de vista turístic i de les indústries culturals. (Creació d'un Centre

d'Interpretació sobre l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria als Monjos (CIARGA), adequació dels camps d'aviació per les visites, etc).

- Preparació de material didàctic i guies didàctiques per a alumnes d'ESO i Batxillerat, i pel públic en general sobre les FARE i el centre d'interpretació.
- Edició de publicacions i exposicions sobre els tema de l'aviació i la guerra civil per tal de divulgar-lo entre la ciutadania.

La recerca

Per aconseguir aquests objectius la metodologia de recerca es basarà en el recull d'aquelles fonts susceptibles de proporcionar-nos informació: un important i aprofundit recull de testimonis orals; el treball de fonts documentals en arxius; a més de la intervenció per primer cop a Catalunya i a l'Estat espanyol, d'un treball de camp basat en nous mètodes d'aplicació arqueològica en els antics terrenys de vol.

Aquests espais històrics i els seus elements conservats ens poden proporcionar una informació valuosa d'aspectes militars i civils a l'entorn de la guerra aèria. En aquesta dinàmica la recerca també pot facilitar informacions històriques pel que fa a les accions portades a terme en aquests quatre escenaris -Monjos, Sabanell, Pacs i Santa Oliva- per part de l'aviació republicana, des de començaments de 1938 fins a inicis de gener de 1939. Hem de destacar la singularitat i especificitat dels aeròdroms militars, terrenys de vol utilitzats per l'aviació governamental a la rereguarda immediata. L'estudi d'aquests, ens pot permetre mostrar la guerra al front i, al mateix temps la guerra a la rereguarda republicana des de múltiples visions.

La recerca s'articula en quatre vessants principals:

- Història local i comarcal.
- Història de l'aviació republicana durant la guerra civil.

- Arqueologia de la Guerra Civil.
- Museografia de la Guerra Civil.

La finalitat, doncs, se centra en aconseguir documentar tots els esdeveniments que van envoltar la construcció, la utilització i l'abandonament dels terrenys de vol republicans dels Monjos, Pacs del Penedès, el Pla de Penedès (Sabanell) i Santa Oliva (Vendrell) i transferir els sabers a partir de la creació d'infraestructures culturals: el Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la posada en valor de les restes arqueològiques vinculades als aeròdroms.

Un element cabdal a tenir en compte serà sens dubte transmetre l'important paper que aquests camps van tenir en el front de guerra de l'Ebre i el Segre, des del mes d'abril i maig de 1938, tot passant per l'estada dels caces republicans durant quasi tota la batalla de l'Ebre, les accions al front de Seròs, així com les de la primera etapa de l'ofensiva contra Catalunya. Alhora es podrà copsar la seva incidència sobre el territori (humana, econòmica, política, cultural...).

La recerca es centrarà en quatre eixos principals:

- Recerca a l'entorn del patrimoni i la història del paper de l'aviació republicana a la Guerra d'Espanya amb la recopilació i consecució de documentació per aconseguir l'estudi, recollida, catalogació i difusió del major nombre de dades dels quatre espais o conjunts històrics dels antics camps d'aviació republicans.
- Filmar o enregistrar i transcriure les filmacions de diversos testimonis orals que ens puguin explicar i donar a conèixer la història d'aquests indrets.
- Acurat estudi a l'entorn de la documentació dipositada en els arxius militars estatals i locals amb la finalitat que ens puguin permetre conèixer el context de la creació, construcció, planificació, utilització i desconstrucció dels espais.

- Intervenir en tot aquell patrimoni avui susceptible de ser estudiat en aquests espais: conèixer els elements constructius dels aeròdroms, les seves funcions, documentar aquells que han desaparegut i catalogar i documentar aquells elements o vestigis que avui dia encara es conserven. Una especial atenció serà la dedicada a les ocupacions d'edificis per part del personal aeri de les esquadrilles, així com intentar conèixer el procés de muntatge i construcció d'avions republicans I-15 a Els Monjos.

Aquests eixos principals poden desglossar-se en tretze objectius i el procés del treball de recerca, es fa necessari conèixer i reflexionar sobre els següents aspectes:

1. La decisió de les autoritats militars per a la instal·lació dels camps i els motius.
2. La construcció dels aeròdroms, processos i elements per al seu funcionament.
3. La identificació de les tipologies de camps i d'elements constructius.
4. El context de la infraestructura logística de serveis del camp: residències, tallers, etc.
5. La utilització i funcionament dels camps en les seves diverses èpoques: avions, esquadrilles, etc.
6. La vida operativa i les implicacions amb el front de guerra: operacions, campanyes, accions...
7. Les relacions entre els aeròdroms militars i les localitats properes, i l'establiment de mesures de defensa passiva (refugis).
8. Els atacs i bombardeigs soferts a conseqüència de l'establiment dels camps d'aviació.
9. L'abandonament dels aeròdroms i l'ocupació franquista; el retorn dels terrenys als propietaris.
10. El coneixement aprofundit dels elements materials i els espais que van ser testimoni de la història dels quatre camps d'aviació.
11. El patrimoni desaparegut i el que ens ha arribat. La documentació, si és possible, de la destrucció del patrimoni que no ens ha arribat.
12. La posada en valor de tota la informació, que podrà ser emprada per a futures investigacions o publicacions.

Miscel·lània

13. Creació d'un Centre d'Interpretació i d'un Centre de Recerca i Documentació que concentri els sabers existents sobre l'objecte d'estudi i vetlli pel manteniment del patrimoni vinculat, alhora que promogui futures recerques.

Un cop realitzades les tasques d'investigació, caldrà contrastar i recollir per donar a conèixer la història i les implicacions de l'aviació en el context local penedesenc, en el català i en el més ampli a l'entorn de la intervenció aèria durant el conflicte. S'haurà de reconstruir doncs en funció de les dades obtingudes, el passat relatiu a l'aviació durant el conflicte al Penedès. Un cop realitzades les tasques de recopilació de les fonts, es faran necessaris la conservació i processament d'aquestes dades que hagin estat obtingudes a través de les entrevistes, la consulta dels arxius i els treballs de camp en els mateixos escenaris històrics.

L'equip de recerca

L'equip de treball del projecte està format per historiadors locals coneixedors del territori i el seu context històric i geogràfic; i, per historiadors especialistes en el vessant aeri del conflicte. El treball en comú d'ambdós grups esdevé cabdal per a la consecució dels objectius de la recerca. A més, i també per primera vegada, es comptarà amb l'aportació d'experts en prospeccions arqueològiques amb nous sistemes d'anàlisi que incorporen les darreres tecnologies en prospecció geofísica, així com tècnics en difusió, comunicació, museïtzació i didàctica del patrimoni.

El perfil curricular dels membres de l'equip: historiadors locals coneixedors dels municipis del Penedès amb importants treballs de recerca i publicacions realitzades; historiadors especialitzats en el vessant aeronàutic de la Guerra d'Espanya (1936-1939), alguns col·laboradors amb entitats i associacions com ADAR (Associació d'Aviadors de la República) amb una important obra publicada; arqueòlegs experts en els treballs de camp en jaciments i prospeccions arqueològiques, bé siguin geofísiques, be per mitjà de mètodes de

sistema de detecció de metalls, fins ara no emprats en els escenaris bèl·lics a Catalunya. Finalment la incorporació de museòlegs i experts en comunicació i didàctica del patrimoni cerca la transferència del coneixement generat en clau d'indústries del coneixement i desenvolupament del turisme cultural.

Aquest equip treballa coordinat amb la Direcció General del Memorial Democràtic del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya, l'Associació d'Aviadors de la República, i el Centre de Recerca DidPatri de la Universitat de Barcelona mitjançant convenis de col·laboració.

Director:

- Ramon Arnabat Mata, historiador i president de l'IEP.

Especialistes en les FARE:

- David Íñiguez Gràcia, historiador i investigador de l'Associació d'Aviadors de la República. Membre del Taller de Projectes de l'UB.
- David Gesalí Barrera, historiador i investigador de l'Associació d'Aviadors de la República.

Especialistes en història guerra civil al Penedès:

- Daniel Sancho París, historiador i col·laborador de l'IEP.
- Ernesto González Armenteros, col·laborador de l'IEP.
- Alfons Vidiella, historiador i col·laborador de l'IEP.
- Adrià Cabezas, historiador i col·laborador de l'IEP.
- Jaume Girona Galimany, Tècnic de l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos. Membre de l'IEP.
- Àngels Travé Ràfols, Tècnica de l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos. Membre de l'IEP.

Especialistes en museografia:

- Joan Santacana Mestre, professor titular UB. Membre IEP.

- Laia Coma Quintana, pedagoga. Taller de Projectes de l'UB.

Especialistes en arqueologia bèl·lica:

- Francesc Xavier Hernández, historiador, catedràtic de la UB. Taller de Projectes de la UB.
- Xavier Rubio Campillo, enginyer informàtic. Taller de Projectes de la UB.
- Maria del Carmen Rojo Ariza, arqueòloga. Taller de Projectes de la UB.
- Maria Yubero Gómez, arqueòloga. Taller de Projectes de la UB.

El futur

El treball realitzat per l'ETRP-FARE ha de cristallitzar en la creació d'un:

Centre d'Interpretació de l'aviació republicana i la guerra aèria

El Centre d'Interpretació de l'aviació *republicana* és un projecte adreçat a la creació d'un equipament museogràfic singular i de referència. Encarregat el projecte d'idees al Grup de Recerca de la Universitat de Barcelona DidPatri, el seu desenvolupament preveu portar-se a terme i consolidar-se en els propers anys. L'esmentat projecte d'idees ha de recollir els objectius i els propòsits de l'equipament i esdevindrà l'eina fonamental per l'establiment de les línies d'actuació i els continguts del futur espai emplaçat en els espais del Vesper de la Gloriosa a Santa Margarida i Els Monjos.

Figura 3. Prospeccions arqueològiques a l'aeròdrom republicà dels Monjos (hivern de 2009).

Aquest equipament cultural serà el primer referent dedicat a explicar la història de l'aviació republicana a la Guerra Civil espanyola (1936-1939), tot mostrant el desenvolupament de l'aviació durant la guerra; la important intervenció estrangera en els dos bàndols; la guerra aèria al front i a la rera-guarda, és a dir, aquells esdeveniments que són propis i significatius en el context de la Guerra Civil i l'aviació a Catalunya en el context constructiu i de funcionament dels aeròdroms militars.

Igualment, es mostraran els continguts locals a l'entorn de l'existència del camp d'aviació dels Monjos, emprat per les esquadrilles republicanes en el context de la xarxa d'aeròdroms del Vesper de la Gloriosa, integrada pels terrenys de vol de Pacs, Sabanell i Santa Oliva: com es construïa un aeròdrom republicà, quins avions s'hi emplaçaven, els tallers de muntatge i reparació, els aviadors, els mecànics, armers i altre personal que formava part del tren rodat de les esquadretes...

Tot això es mostrarà gràcies a la creació d'una museografia didàctica i comprensiva, que combinarà escenografies i peces originals amb potents recursos multimèdia. Així, en el projecte és previst comptar amb la creació d'una rèplica d'un dels avions republicans més representatius de tota la guerra, protagonista el 1938 i 1939 de les accions aèries a l'Ebre des dels camps penedesencs: el Polikarpov I-15 Xato i també la creació d'un important audiovisual, entre d'altres recursos.

El centre d'interpretació es complementa amb els itineraris als espais patrimonials de l'aviació durant la guerra civil al Penedès: aeròdroms, refugis militars i civils, els tallers i d'altres construccions relacionades.

El propòsit és aconseguir l'establiment d'un equipament museogràfic de referència a Catalunya, Espanya i Europa. En el context de la seva creació, comptarà a més amb un important programa educatiu amb materials didàctics per a les escoles.

Miscel·lània

Figura 4. Exposició *Els bombardeigs franquistes al Penedès* organitzada per l'ETRP-FARE.

Centre de recerca i documentació l'aviació i la guerra civil

El Centre de documentació és una unitat d'informació especialitzada que proporciona un servei de qualitat i documental específics, on és recopila, gestiona i difon la documentació vinculada amb l'aviació i la guerra civil espanyola.

Aquest Centre agrupa i organitza materials d'informació i els posa a disposició del públic per a la seva consulta. La documentació acull llibres, publicacions periòdiques, imatges, recursos elec-

trònics i tot tipus de material sobre aquesta temàtica. La consulta de la documentació és oberta al públic prèvia concertació. També s'ofereix un servei d'orientació en la recerca.

Per tal d'incorporar el material específic en el Centre de Documentació i Recerca hi ha diverses línies d'ingressos:

- La biblioteca, hemeroteca i arxiu de l'Associació d'Aviadors de la República (ADAR-Barcelona).
- Investigadors de l'Estació Territorial de Recerca Penedès que durant els anys 2008-2010 aniran als Arxius municipals dels Ajuntaments que disposaven d'un camp d'aviació; arxius catalans; arxius espanyols; i arxius estrangers amb la finalitat de recollir tot el material sobre la temàtica del centre i digitalitzar-lo.
- L'adquisició de material.
- La donació o cessió de llibres, fotografies, revistes i altres materials per part de particulars i entitats.

RAMON ARNABAT MATA

Director de l'ETRP-FARE i president de l'Institut d'Estudis Penedesencs

Estació Territorial de Recerca Penedès: Forces Aèries de la República Espanyola

Carrer Cadi, 2. 8730 Santa Margarida i els Monjos

Telf. 93 898 04 09

informacio@aviacioiguerracivil.com

www.aviacioiguerracivil.com

JUAN B. VILLAR

La España del exilio: las emigraciones políticas españolas en los siglos XIX y XX

Madrid: Editorial Síntesis, 2006, 495 pp.

Les migracions per causes polítiques o ideològiques són tan antigues com la història de la humanitat. En el llibre que ha escrit el professor Juan B. Vilar, catedràtic de la Universitat de Múrcia, referit als últims dos segles, situa el fenomen en el marc de l'Espanya contemporània, un país en què els habitants han estat víctimes i botxins d'ells mateixos, perquè la intolerància, la